

Irodalmi Szemle.

Apáczai Csere János, mint paedagógus, nevelés-történeti tanulmány, írta *Neményi Imre*, Budapest, 1892. — Sokszor elgondolkodtam már hazai paedag. irodalmunknak meglehetősen parlag voltán, s úgy találtam, hogy e meddőség egyik oka abban van, hogy nem ismerjük eléggé iskolázásunk multját, s nem tudjuk felhasználni azokat a termékenyítő elemeket, melyeket mult fejlődésünk mozzanatai nekünk régóta kínálva-kínálnak. Igazán sokféle haszonnal járna, ha paedagógiai írónk egy része, kevés pszichologiai ismeretre valló értekezések helyett, inkább közmívelődésünknek történelmi oldalát művelné, s gondot fordítana közoktatásunk egyes vidékenként történt fejlődésének földerítésére, s iskolázásunk egyes kiváló bajnokainak életrajza megírására. Eddigél e tekintetben jó példával járnak elől az erdélyi részek protestans collegiumai; de hogy még itt is milyen sok a tenni való, mutatja az a tény, hogy Apáczaink paedagógiai íratái sincsenek még mind kiadva.

Iskolázásunk multjának tanulmányozása nemcsak termékenyítő, de lelkesítő elemeket is rejt magában. Eleven példa rá Neményi Imrének Apáczairól írt jellemrajza, mert a magyar tudományosság e lánglelkű apostolának viszontagságos és üldözéssel teljes életéből sok biztatást meríthetünk a jelen küzdelmeire, kitartást és erőt szép, de terhes munkánk buzdó teljesítésére.

Ez a tanulmány úgy ismerteti és méltatja Apáczait, mint a *magyar nemzeti* műveltség ihletett lelkű bajnokát, a nemzeti nyelventanításnak első úttörőjét, a magyar oktatásügy reformjának buzdó apostolát és martyrját, s végül mint a tanítóknak minden tekintetben méltó mintaképét. E végre szerző helyes háttért készít rajzához. Röviden áttekinti a XVII. száz iskolázását hazánkban; rámutat az elemi iskolák elhagyottságára; a katolikusok és protestansok középiskoláira; fölemlíti a lovagi vagy udvari iskolákat, melyekben előkelő ifjak katonai művelésöket nyerték, s melyek „az ország és a király szolgálatára“ készítették elé. Hasonló volt ez a nevelés az ókori görög ifjuságnak (ἐφηβοί) az ország végvidéki váraiban teljesített katonai szolgálatához. Vázolja szerzőnk az akadémiák életét is. A XVII. százban a kath. akadémiák jelentékeny anyagi és szellemi erővel rendelkezvén, tekintélyre tettek szert. De ezek az intézetek, melyeket leginkább jézsuiták

vezettek, a nemzeti szellemmel egyáltalán nem törődtek. Pázmány volt az a kath. főpap (szerencsére az első és utolsó is), ki túlon-túlvaló hitbuzgóságában szem elől téveszté a magyar állameszme iránt tartozó kötelességeit. E mellett nemcsak sikerült a sajtóban a protestansok szabadságát elnyomni, hanem ráadásul az „alapította intézetekben működő tanárok nevelték az ellatinosodott, majd elnémetesedett, a nemzeti érzésből majdnem egészen kivetkezett azt a főúri nemzedéket, mely egy félszázaddal később alig bírta megőrizni az ősök hagyományait.“ Ezzel szemben szerző helyesen jellemzi a protestans, közép- és felső iskolák hazafias munkáját; a nagy-szombati jezsuita főiskolával szembeállítja a protestansok gyula-fehérvári collegiumát, mely akkor akadémia (sőt *universitas*) számba ment; és itt rá is tér Apáczai reformműködésére.

A reformra nagy szükség volt *in capite et membris*. Hiszen a nagy tudományu professorok tanítottak a physica mellett magiát is, s az astronomia mellett astrologiát is, és örvendettek, ha a laikus tömeg őket tátosoknak és ördögösöknek nevezé. De nagyon is kellett a reform a tanításban, mert meg kellett szabadítani az ifjúságot az alaki elvont (gramm., rhetor., és dialectikai) tanítás gyötrelmeitől, „az áldatlan emlékezeti lim-lom és üres szóhalmaz lenyűgöző sallangjától, és az emlékezet pusztá gépies munkája helyébe világos és következetes gondolkozást ültetni.“

Apáczai is kikel, mint a hogy Locke kikelt jó harmincz évvel később a nyelvtani szörszálhasogatások ellen; sürgeti a dolog-ismeretet s a szerzők műveinek olvasását, mint a hogy az angol philosoph szintén sürgette. *Életre* való tanítást és ismeretet óhajtott, s Encyclopaediáját azért írta, hogy tanítványai a m. nyelvben és történelemben belőle szerzett ismeretöknek az életben is hasznát vegyék. A tanítás módszerében Descartestól tanult elveket hirdet (a könnyűről a nehezebbre térést) s a class. szerzők művei olvasását oly történelmi és dologi fölvilágosításokkal kísérte, melyek a humanismus vezéreinek is becsületére váltak volna. Midőn szerzőnk érdekesen részletezi az Apáczai beszédeiben az Encyclopaediájában lerakott józan elveket: mintegy nyomon kíséri és „ihletett“ lelkü tudóst, a ki égett a vágytól, hogy nemzetét nagy-nak, míveltnek s az európai számottevő népekkel egy színvonalon állónak lássa, és e nagy czél elérésére főszerzőnek tartotta a magyar nyelvű alsó- és felső iskolákat, magyar egyetemet, magyar kézikönyveket és a magyar nyelvű előadásokat. Szerző jellemzésének kivált ez a része tele van az olvasóra is rásúgárzó nemes hévvel. Éppen ebből kifolyólag nagyon helyesen tiltakozik az ellen a nézet ellen, hogy Apáczait Comenius utánczó avagy tanítványai közé sorozzák. Ez helyes; de aztán azt kellett volna kimutatni, hogy miért képtelenség ez a nézet; hogy Comenius Baconak, Apáczai pedig Descartesnek követője, hogy mit vett a két paedagógus a nagy mesterektől, miben egyeztek s miben tértek el nézeteik? E helyett szerző hazafias hevében arra a túlzó állításra ragad-

tatja magát, hogy „Apáczai munkájának *egy lapján* több és nagyobb szabású nevelési és methodikai eszméket találunk látéve, mint Comenius *összes munkáiban*.” Ezt az állítást lehetetlen aláírni.

Azt sem helyeselhetni, hogy szerzőnk, ki Apáczait — méltán — oly magasra helyezi, elveit mégis későbbkori másod- és harmadrangú paedagogusokéival méri össze. Avagy nem sokkal nagyobb-e Apáczai s nagysága nem inkább emeli-e nemzeti önézetünket, ha sok tekintetben mint Locke és Rousseau előhírnökét mutatjuk be, minthogy ha azt mutatjuk, hogy egy csomó „kistermetű” német paedagogus, hosszu idő alatt, mintegy csipetenként hogy jött rá azokra az egyes elvekre, melyeket a philosophus Apáczai éles látása egy pillantással áttekintett, s egy szájjal állandóan hirdetett? Első rangu gondolkodót hasonrangu gondolkodóval kell összemérni, hogy kitűnjék a nagysága.

Az sem helyes, hogy szerző átvesz Apáczai életére vonatkozó egészen új adatokat (pl. Gyalui Farkastól) a nélkül, hogy a kútfőt megnevezné. Hibás adat is fordul elé az értekezésben: pl. Rochow a 17. százban szerepel, pedig egy százzal később élt; Salánki helyett Szilánczyt írt. Nyelvezete általában erőteljes és magyaros, s annál inkább zavarják a nyelvérzékét a *beigazolni* és *súlytfektetni*-féle magyartalan kifejezések. Ez a jellemrajz arról tanúskodik, hogy szerző nemcsak ismeri tárgyát, hanem érette őszintén lelkesedik is. Innen az a nemes hév, mely az olvasóra is átsúgárzik, s ezt az érdekes íratot nem teszi le, míg végig nem olvasta.

F. L.

Le rôle Sociale des Universités par Max Leclerc. Paris, 1892. — Franciaországban jelenleg élénk vita tárgya parlamentben és másutt országszerte, hogy lesznek-e egyetemek, azaz, hogy Paris és a vidék különböző főiskoláit fogják-e tudományos központokká szervezni? A jogi, orvosi, természettudományi és irodalmi (bölcseleti) facultások jelenleg szétszórtnak, elszigetelten állanak, s a társadalom jobbjai, az irodalom és tudomány kitűnőségei, az államférfiak leglelkesebbjei rajta vannak, hogy e szétszórtnak esontokból élő szervezetek, benső étellel felruházott egyetemek keletkezzenek, melyek azonban állandó érintkezésben legyenek a külvilággal, a társadalommal. Hogy aztán az egyetemeknek milyen legyen ez a társadalmi szerepök: szerzőnk e végre angolországi tanulmány útja tanúságait tárja fel, s elmondja, hogy miben áll Angolországban az igazi egyetemi oktatásnak a társadalomra való kiterjesztése (University Extension Movement).

Ezelőtt még húsz évvel sem mert volna senki rá gondolni, hogy Oxford és Cambridge, e régi egyetemek, a néphez közeledjenek. Ugy tetszett sokaknak, mintha ódon góth falazatu collegiumaik örökre elzárkoztak volna a társadalomtól. Cambridge egyik tanára (Stuart J.), ki azelőtt több ízben tartott vidéki városokban felolvasásokat, 1871-ben tervet adott be az egyetemi tanácsnak az u. n. összefüggő vagy sorozatos felolvasások rendezéséről. Az egyetem tanácsa elfogadta a tervet, és 1873-ban megkezdették a tanárok és tudósok a tudományt

terjesztő missiói munkát. Első évben tíz központban 3,200 tanuló volt; már 1889—90-ben 85 központja volt csak Cambridge-nek 125 felolvasás sorozattal és 11,595 tanulóval, kik közül 2,358 minden héten készített és küldött be a központba írásbeli dolgozatot, s kik közül 1,732 állott a tanfolyam végén vizsgálatra. — *Oxford* (mert az is sietett Cambridge-nek nyomába lépni) 1889—90-ben 109 központban 148 sorozat felolvasást tartott 17,900 tanulóval. — Londonban a tanári testülettel szervezkedett tudósok 1890-ben 130 sorozat előadást tartottak 12,923 tanulóval, hetenként közel 2,000 írásbeli dolgozattal, a végén összekötvé több mint másfél ezer tanuló megvizsgálásával. És e felolvasások a nevezett évben 19,100 font sterlingbe, pénzünk szerint m. e. 250,000 frt. kerültek, mely összegnek legnagyobb részét bérlők, papok leányai, bányászok, szegény iparosok és munkáségedek, nagy részt pennynként rakták össze. Átlag a tanfolyam fejenként 10 shillingbe (6 frtba) került. Ezek a tanulók, kiválóan munkások, néha nagyon is megható leveleket írnak volt tanáraikhoz. Ma a Victoria egyetem, Durham és St. Andrews (Skócia) egyeteme is végez ily missiói munkát, s az utolsó évben k. b. ötven ezerre ment az összes tanfolyamot hallgatók száma. A tanultság terjesztésének a nép között eddigelé ez a legsikeresebb módja. (F. L.)

Az Ádrián. *Kálmán* király compossessorokká tett bennünket az Ádrián, *Nagy Lajos* megeremtette a mare liberum elvét, *Baross* meg az első magyar hajórajt. Az az érdem azonban, hogy saját terve szerént, saját vezetése alatt, saját költségén épített hajón csupa magyar útasokkal, csakis magyar lobogó alatt abból a célból tegyen utat a magyar tengeren, hogy tapasztalatait magyar nyelven írassa le s azt a könyvet magyar festő eredeti rajzaival ékesíttesse, — ez az érdem egy budapesti tanáré és festőé, *Györök* Leóé. Irodalmunk egyik legújabb és egyik legkedvesebb jelensége az a könyv, mely azzal a vállallattal foglalkozik. „Magyar lobogó alatt az Ádrián“ a címe. Írta *Szinnyei* Otmár. A képeket rajzolta *Györök* Leó. (Budapest, 1892. 8 r., 224 lap. Kilián Frigyes bizománya. Ára 1 frt 50 kr.)

Szinnyei ádriai levelei már a Pesti Napló tavalyi évfolyamában is feltűnést keltettek s a kis magyar vitorlás hajó sorsát élénk figyelemmel kísérte a közönség. *Szinnyei*, hazatérve, a könyvtárakban is folytatta kutatásait s a tengeről magával hozott friss benyomásokat alapos tanulmányokkal egészítette ki. Ennek köszönjük előttünk levő kötetét, mely újabb időben virágozni kezdő turista-irodalmunknak egyik legbecsesebb alkotása.

Györök *Kurulja*, a magyar ember tervei szerént épített első vitorlás logger, két árbocczal volt ellátva; a hajótest hossza $12\frac{1}{2}$ m., szélessége középütt $3\frac{6}{10}$ m., víz fölött való magassága 2 m., a vitorlák összes felülete 100 □ m. Közepén egy kis szoba 3 ágygyal. A személyzet — oda érte hajókapitányt, útasokat s 2 matrózt — mind-össze 8 személyből állt.

A Kurul 1891. jul. 8. *Porto-Ré*ből indult útjára s első állomása Veglia-szigetén *Mirine* volt, hol a tatárjárás idejében oltalmat talált IV. Béla. Onnan Fiuméba viharban értek, hogy pár napot szenteljenek a magyar kikötő város megösmérésére. Jul. 13-án kezdődött a tulajdonképeni tanulmány-út, melynek czélja a Quarnero s az Ádria bejárása volt. A Kurul „az Ádria hullámain olyan vidékek felé vitte a magyar tricolor, a hol eddig még soha sem látták.“ A Canal di Mezzon át, Veglia-sziget nyugati partjai mellett haladtak el s polypokkal, delfinekkal, zátony-jelző tengeri harangokkal megösmérvélve, egyik szigetet a másik után hagyták el. 15-én reggel már Pago körül jártak, s az éjet *Skerda* előtt töltötték. Onnan délfelé tartva *Brevilacqua* közelében látták az első czápát s abban a faluban ösmérvéltek meg először a morlakokkal. Zengg város történetében megösmérvéltek a szerző a Quarnero egész rabló-romantikájával.

Nagyon kedvesen írja le Zarába való megérkezésöket, az ismeretlen lobogó által keltett föltűnést, magát a várost és annak történetét. Másnap a maestral által hajtott hajó gyorsan haladt végig a Canale di Zaran; gyönyörködtek az útasok az Uglian-sziget közepéről feléjük intő *San Michele* középkori várában, elhaladtak *Zara Vecchia* mellett, diadalmos versenyre keltek két vitorlás trabaccoloval s azután Capocesto kivánesi népét nézték nagy kíváncsisággal. Jól mulattak a *muloi* világító-torony őreinek múlt öröme, hogy tiszteletökre még az osztrák-magyar lobogót is felvonták, hivatalos látogatókat sejtven bennök. *Trauban*, hol Györök több vázlatot készített, egy tanulságos napot töltöttek, épen a lissai tengeri ütközet 25. évfordulóján.

Trauból a Dalmatia legszebb és legtermékenyebb vidékei közé szorított Canale Castellin át gyorsan haladtak s útjokat *Vraguizzaig* 4 óra alatt tették meg. *Vraguizza*n túl Salonáig minduntalan szórakoztatta őket egy-egy kőből rakott parasztház, melybe felíratos római kövek, szobordarabok stb. voltak befalazva; a Jadro hídján túl viszont a clissai vár emlékeztette őket arra, mennyi veszedelem érte Dalmatiát ebből a várból. A most nyomorúságos *Salona* olajfái és rozmarinbokrai közt azután érdeklődéssel tanulmányozták a római nagyság romjait. Vacorát azonban nem kaptak, a vihar miatt hajójukon álmatlanul töltötték az éjszakát s fáradtan érkeztek *Spalato*ba. *Spalato* utczai élete, megható történeti múltja, Diocletianus császár palotájának, a régi palota-városnak, Jupiter és Aesculap templomának szemlélete, a duomo baptisteriumának egyik sarkában levő sarkophag, melyben IV. Bélának két kis leánya nyugszik, stb. újra felköltötte érdeklődésüket s ezt a várost igen élénken mutatja be olvasóinak Szinnyei.

Ő azonban itt megvált a Kurultól s átszállott egy Lloyd-gőzösre, a *Florára*. A Kurul tovább indult, s 1891-ben Strakáig s onnan vissza Curzoláig haladt; 1892-ben Curzolából, a hol szerencsésen áttelelt, Fiuméba tért vissza, hová a Florán *Sebenico* és *Zara* érintésével sokkal rövidebb idő alatt érkezett meg Szinnyei.

Óhajtunk kell, hogy *Győrök* mielőbb megírja a Kurul egész utazásának történetét s hogy bemutassa az út egyes pontjairól készített szép rajzait; de már is köszönetet érdemel, hogy bemutatott azok közül néhányat s hogy alkalmat adott ennek a valóban kedves könyvnek megírására. *Szinnyei* nemcsak alaposan, hanem szépen is ír s oly közvetlenséggel, hogy le sem tesszük művét, míg végig nem olvastuk. Ez szinte kötelezi őt, hogy ne tartsa magát egyszerű műkedvelőnek, hanem hogy mielőbb szóljon ismét ahhoz a közönséghez, melynél evvel a kötetével oly jó fogadtatásra számolhat.

M—r.

K ü l ö n f é l é k .

Egy érdekes adat a Mondolatpörhöz. Minap a *Mondolatot* mutatva be tanítványaimnak, meglepetve vettem észre, hogy épen a Kazinczy példánya került kezembe. A címlap és a címlap előtti rézmetszet tiszta oldalára írt levél, melyet itt alább egész terjedelmében közlök, ez észrevételt bizonyosságra emeli. Megerősíti ezt „Zafir Gergely“ levele is a *Feleletben*, mely a *Mondolat* Kazinczy kezéhez jutása felől így nyilatkozik:

— Öcsém! Nem feleltél, ne is felelj többé. Nincs szükségem válaszdokra... *Tábla-Biró Barátom* Tót-Vázsonyban (?) *megmagyarázta a' dolgot előttem.* Te némely jobb Iróink ellen költél ki. Egyiket azok közzül ültetted számarra, s nevéből ostoba Anagrammát csináltál, a' legrosszabb Irókkal tetted egy sorba, hogy köztök a' jó nevetséges legyen. (*Felelet a' Mondolatra.* Pest, 1815. 4—5 l.)

E feleletet a Kazinczynak küldött Mondolattal együtt „angyalbörbe“ kötve az unitárius főiskola könyvtárában Bölöni Farkas Sándor könyvei közt találtam. Bölöni F. Sándor, az ismert amerikai utazó, az erdélyi múzeum eszméjének Aranka és Döbrentei után első megpendítője, benső barátságban élt kora ifjúsága óta Kazinczyval. A széphalmi mester halála után hihetőleg kegyeletből vásárolta meg e könyvet, mint ez egy könyvárúsi bejegyzésből következtethető.

A Kazinczy kezéhez felelet végett megküldött *Mondolat* s még inkább a küldő, Radó Sándor táblabíró, sajátkezű levele, mely Kazinczyt e feleletre egyenesen felhívja, tarthatatlanná tesz azon többektől hangoztatott s minden alapot nélkülöző feltevést, mintha a *Mondolat* s kivált annak rajzolatja és híres ajánló levele nem a Kazinczy személyes kigúnyolására készült s bocsáttatott világ elé. A levél így hangzik:

20. X-bris, 1813.

Tekintetes Tábla Biró Uram!

Egyedül kiadott hasznos Irásaiból vagyon szerentsém a T. urat tisztelni. Mely tiszteletem engemet arra birtt, hogy egy alávaló Papia,